

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/29983> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Veldhoen, Bart

Title: Shaping idealisms : studies in Middle English romances and the literature of the Medieval Revival

Issue Date: 2014-12-10

SAMENVATTING

DE VORMGEVING VAN IDEALISMES

Studies over middeleeuwse romans en de literatuur van de ‘middeleeuwse Revival’

Aangezien het in dit proefschrift grotendeels reeds gepubliceerde artikelen betreft, wordt eerst een karakterisering gegeven per artikel en pas daarna een samenvatting van het gemeenschappelijk kader zoals te vinden in de Introductie.

In het artikel over *Floris and Blancheflour* (no. 2) is het uitgangspunt dat rituelen en ceremonies tot de essentie van de romans behoren. Beschaving wordt aangedragen door de dames; het bereiken van maatschappelijke integratie vindt uitdrukking in een verworven ideale liefdesband. Ook wordt gesteld dat omgevingsbeschrijvingen een afspiegeling zijn van de geestesgesteldheid van de protagonist op het gegeven moment. Dit laatste punt speelt ook een belangrijke rol in het artikel over Psychologie en de middeleeuwse romans (no. 4), vooral in het geval van *Sir Gawain and the Green Knight*. In dit artikel komt ook aan de orde dat de cyclische structuur van het verhaal van Sir Gawain de ontwikkeling van de held in een gegeven kader laat zien. Hetzelfde artikel toont ook aan dat in *Sir Orfeo* de rituelen van belang zijn voor de perceptie van het ideaal. Aan de hand van *Sir Launfal* wordt getoond dat Freuds en Jungs modellen voor droomduiding (ego, superego, id; persona, anima, animus, schaduw) bruikbaar zijn voor narratologische analyse van de functies van de personages in deze roman. Verder concludeert dit artikel nog dat het ideaal waar de protagonist voor staat zich laat analyseren door de gegeven antagonisten als verschillende anti-typen van dat ideaal te beschouwen, waardoor het ideaal gespecificeerd wordt.

Het artikel over Chaucers *Franklin's Tale* (no. 3) laat zien dat een overheersend, conventioneel hegemonisch idealisme ook van kanttekeningen voorzien kan worden. De verteller van *The Franklin's Tale* onderschrijft weliswaar het ideaal van de Hoofse Liefde in specifieke termen, maar toont zich, door de structurering van de vertelling, bevooroordeeld ten gunste van de jonge aspirant-ridder. Deze wordt duidelijk naar voren geschoven ten koste van de model-ridder.

In het artikel over de koning Arthur-sectie van Layamons *Brut* (no. 5) speelt ook het effect van het formele ritueel een rol, waardoor de grootheid van Arthur wordt benadrukt. Maar de meeste aandacht wordt besteed aan de rijke symboliek van de Schotse meren, aan die van Arthurs twee dromen en aan die van de laatste veldslag. Ook de zorgvuldige structurering van de hele Arthur-sectie wordt in beschouwing genomen, welke een duidelijk beeld geeft van waar de omslag plaatsvindt tussen koning Arthurs glorie-tijd en zijn neergang. De genoemde aspecten leggen bloot hoe de

kroniek wordt gemanipuleerd door de auteur om het ideaal van nationale eenheid te propageren.

De nadruk verschuift zo geleidelijk van ‘psychologie’ naar een meer formalistische benadering, waarin structuralisme en narratologie centraal staan, naast blijvende aandacht voor symboliek. In het artikel over de Middelnederlandse *Roman van Walewein* (no. 6) wordt de symboliek van de kastelen geanalyseerd als afspiegeling van zowel heer Waleweins geestesgesteldheid op die specifieke punten op zijn heen- en terugreis, als ook van de precieze betekenis van zijn avonturen op elk van die kastelen voor zijn ontwikkeling van trotse tot trouwe ridder. Vooral wordt nadruk gelegd op zijn confrontatie met ‘anderen’, waarbij het anders-zijn van die anderen als een parodie of travestie van de hoofse idealen wordt gelezen, waardoor het uiteindelijk bereikte ideaal wordt gespecificeerd. Ook de dames spelen een rol in het ombuigen van het ideaal van persoonlijke deugden naar maatschappelijk significante sociale vaardigheden. Over het schaakbord wordt nog gesteld dat het symbool is van de opvolging van de koning. Dat punt komt weer aan de orde in het artikel over *Sir Gawain and the Green Knight* en de *Roman van Walewein* (no. 7), maar hier gaat de analyse dan hoofdzakelijk over wat de twee teksten gemeen hebben. Beide zijn geschreven voor perifere ‘lagere’ hoven, waar de dynamiek van uitwisseling met de middenklasse prominenter is dan aan centrale koninklijke hoven, zodat uitruil een thema kan worden. Het ideaal is dan het vinden van een zinvolle interactie met anderen, een van geven en nemen, respect en bereidheid tot leren, en vooral een van dienstbaarheid aan de gemeenschap. Beide vertonen ook een structuur van concentrische cirkels, waarin de heersende orde eerst wordt verstoord en uiteindelijk op een hoger plan wordt hernomen. Het uitgangspunt wordt uitgedaagd, van binnenuit of van buiten, de zwakte ervan wordt duidelijk tijdens de queeste, maar ook de remedie, zodat de orde verheven wordt door wat de ridder op zijn queeste heeft geleerd. Het grote verschil tussen de twee teksten is dat de dertiende-eeuwse *Roman van Walewein* optimistischer is en meer actie vertoont dan de veertiende-eeuwse *Sir Gawain and the Green Knight*. Een voorzichtige suggestie wordt gedaan dat de Nederlandse roman het beginsel van ‘goede werken’ als middel tot heil aanhangt, en de Engelse, daarentegen, dat van ‘genade alleen’ onderschrijft.

Het artikel over *Pearl* (no. 8) – een religieuze tekst van de hand van de auteur van *Sir Gawain and the Green Knight* – benadrukt ook de structuur van concentrische cirkels, rond het middelpunt van de parabel van de Wijngaard, in deze tekst. De vormgeving van het ideaal is, weliswaar, strikt allegorisch, maar er doet zich het interessante probleem voor dat de perceptie van de dromer blijft steken in romantische symboliek. Deze symbolische psychologische perceptie komt tot uitdrukking in de landschapsbeschrijvingen aan zijn kant van de rivier, waardoor het visioen van gene zijde hem vreemd blijft. Die vervreemding blijft tekenend voor het onbegrip van de dromer tot het einde.

Ook het artikel over *The Land of Cokaygne* (no. 9) betreft een in feite religieuze tekst, zij het dan een parodie op het religieuze (klooster-)leven. De kern van het betoog is dat het vormgeven van spirituele idealen door middel van aardse voorstellingen hier niet satirisch is, maar een parodie van die idealen, hetgeen wordt aangetoond met concrete voorbeelden. Parodie wordt hier gezien als ‘translatio’, maar heeft niet de basis in metonymie die het symbolisme wel heeft. Het artikel is toch in deze bundeling opgenomen omdat inzicht in parodie in de middeleeuwen van belang is voor het thema van vormgeving van idealen en, als contrast, ook voor de analyse van middeleeuwse romans. De concepten van ‘dialogische teksten’ en van ‘différance’ (Lacan) als limitering van betekenissen, zoals die ook in de symboliek van de middeleeuwse romans voorkomen, worden hierdoor verruimd.

De concepten ‘dialogische tekst’ en ‘différance’ spelen een belangrijke rol in het artikel over het verschil tussen koningsromans en ridderromans (no. 10). Het verschil tussen de twee soorten wordt in dit artikel geverifieerd aan de hand van een ruim aantal teksten. Er wordt onderscheid gemaakt tussen de representatie van de idealen en verlangens van de hele natie aan de ene kant en de idealen van de militaire elite aan de andere. De goede koning en de goede ridder zijn verschillende idealen die ook op verschillende wijze worden weergegeven, zowel in de symboliek als in de structuur. De rol van de dame laat zich ook onderscheiden in de ene of de andere context; zij belichaamt het landsbelang in de koningsromans, en fungeert als inspiratiebron van hoofse beschaving in de ridderromans. Het onderscheid tussen koningsromans en ridderromans uit zich op het symbolische vlak in typisch verschillende dilemma’s, typisch verschillende dromen, verschillende soorten rituelen en verschillende tegenstanders. Ridderromans tonen specifieke deugden in actie, ter bevestiging van de hoofse persoonlijke idealen; koningsromans benadrukken de verdediging van de gemeenschap en/of de strijdigheid in opvatting betreffende de maatschappelijke belangen van de natie als geheel. Ook op het vlak van de narratieve structuur zijn de twee soorten middeleeuwse romans te onderscheiden. De queeste-structuur van de ridderroman is bij voorkeur cyclisch, in de zin van een terugkeer naar het startpunt. De koningsromans vertonen daarentegen vaker een structuur van concentrische cirkels. De structuren zelf zijn niet exclusief, wel de invulling ervan. Zo verbindt een concentrische cirkelstructuur bij koningsromans verschillende landen of territoria, terwijl dezelfde structuur bij ridderromans daden met elkaar verbindt. Ten slotte wordt het bovenstaande toegepast op de twee late, veertiende-eeuwse Engelse ‘Morte Arthur’ romans, die ogenschijnlijk mengvormen zijn. Daar blijkt een keuze toch verifieerbaar – of falsifieerbaar – te zijn, wat effectief is als voorbereiding op de interpretatie van die teksten.

Het tweede deel van deze verzameling bevat enkele studies over de doorwerking van de middeleeuwse romans in de Engelse literatuur van de negentiende en twintigste

eeuw, zowel de ‘revival’ van specifieke romans in Tennysons *Idylls of the King* (nos. 11 en 15) als de doorwerking van het genre als zodanig in werken van J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis en David Lodge (nos. 12, 13, 14). Het eerste artikel over *Idylls of the King* (no. 11) stelt dat Tennyson afstand neemt van de praktijk van de Romantiek door het gebruik van een classicistische beeldspraak, en verschilt van de middeleeuwse romans door de afwezigheid bij hem van een alwetende auteur. Na weerlegging van de gangbare opvatting over Tennyson als late romanticus, wordt aangetoond dat de *Idylls* niet een verkenning zijn van het ‘ik’ van de personages, maar van het fenomeen idealisme. Het idealisme wordt niet expliciet verwoord, maar wordt getoond in het streven van onvolmaakte personages en hun onderling afhankelijke relaties, en wordt van een objectief waardensysteem voorzien door de decoratieve, maar tevens symbolische beeldtaal. Het waardensysteem blijkt politiek van aard te zijn, niet een van persoonlijke eigenschappen. De politiek is die van het Britse imperialisme – een specifiek ideeal dan Arthur’s imperialisme in de ‘historische’ Arthurromans van de middeleeuwen – maar in plaats van specifiek wordt die slechts gesuggereerd in lyrische (idyllische) vorm. Het tweede artikel over hetzelfde onderwerp (no. 15) verifieert deze ideeën over de afwezigheid van een alwetende auteur en de bijzondere rol van de beeldspraak door een aantal specifieke beelden te analyseren in hun context. Het idee van de ‘bezielende’ beeldtaal die de narratieve ‘feiten’ van een extra betekenislaag voorziet, wordt zo duidelijk gemaakt. Benadrukt wordt dat het tonen van personages die worstelen met de idealen – in plaats van ze te belichamen – een vorm is van non-assertieve kunst. De filosoof Schopenhauer en de kunsthistoricus Ruskin worden genoemd als mogelijke invloeden. Het feit dat het ideaal zo fluïde gepresenteerd wordt door het subjectivisme van de personages en de speciale beeldtaal suggereert dat het ideaal zelf mogelijk illusoir kan zijn. Tennyson specificereert geen idealen, maar benadrukt alleen de noodzaak van idealisme.

Het artikel over *The Lord of the Rings* (no. 12) betoogt dat Tolkien aan het gegeven dat de middeleeuwse romans alle soorten van bronnenmateriaal wisten te benutten en om te vormen tot romanmateriaal een heel eigen invulling heeft gegeven. Zijn tekst is geheel opgebouwd uit reeds bestaande elementen van zeer diverse herkomst. Teksten en ideeënwerelden van zeer uiteenlopende tijden en plaatsen worden tot een holistisch geheel gesmeed; zijn tekst is geen fantasie in de strikte zin, maar heeft de autoriteit van de bestaande elementen waaruit die is opgebouwd. Tolkiens enorme vakkennis van teksten en ideeën pretendeert zo een ‘wereldgeschiedenis’ op te leveren. Vooral het idee van het Kwaad als perverse parodie van het Goede wordt in het artikel benadrukt. Verder wordt ook ingegaan op Peter Jacksons verfilming, met de spanning tussen een theatraal en een verbaal medium als uitgangspunt.

De werkwijze van C.S. Lewis in *Perelandra* wordt vergeleken met die van Tolkien in het artikel over *fantasies* van mediëvist-professoren (no. 13). De nadruk ligt hier op *Perelandra* en op het verband tussen dat verhaal en Lewis’

wetenschappelijk werk in de ontstaansperiode daarvan. Lewis blijkt meer christelijk en metaforisch te werk te gaan dan Tolkien. De zee op de planeet Perelandra (Venus) is grotendeels als metafoor gebruikt voor een uitgebreid complex van waarnemingen, ideeën en ervaringen, en slechts een enkele keer als psychologische symboliek. Het verhaal gaat over de zondeval van de eerste mensen, die op Perelandra nog niet heeft plaatsgevonden en die uiteindelijk voorkomen wordt. Vergeleken bij de nadrukkelijk doctrinaire en didactische benadering van Lewis steekt Tolkien af als meer middeleeuws-romantisch. Beiden onderscheiden zich van de modernistische canon door het postuleren van onkenbare hogere machten. Binnen de fantasy-literatuur worden beiden gezien als conservatief en sentimenteel. Hun beider ervaringen met de verschrikkingen van de twee Wereldoorlogen hebben hen er mogelijk toe gebracht een ouder heroïsch idealisme in stelling te brengen.

‘Een academische romance: David Lodge, *Small World*’ (no. 14) analyseert deze roman, die de vaste bezoekers van een reeks literair-kritische conferenties over de hele wereld parodieert als ridders op de Graalqueeste, onder het thema van ‘herhaling in de literatuur’. Een steeds herhaalde poststructuralistische lezing over de onmogelijkheid van interpretatie van teksten vanwege de voortdurende verplaatsing (‘différance’) van betekenissen vormt de kritische metatekst bij de verhalen over de wederwaardigheden van de personages. De kern van de lezing is dat iedere ‘boodschap’ wordt gepresenteerd in gecodeerde taal, die bij iedere decoding weer een nieuwe codering creëert. Er is dus wel een verband met de metonymisch-symbolische romantrant waarin de belevenissen van de personages worden verhaald en met de ‘différences’ daarin, maar de lezing herinnert ook steeds aan de academische scepsis betreffende hermeneutiek. Iedere interpretatie (door lezer of personage) is niet zozeer misinterpretatie als wel een ‘andere’ interpretatie. De vele verhaallijnen vol wederzijdse spiegelingen zijn welbewust gemodelleerd op middeleeuwse en latere romans (Graalromans, Ariosto, Spenser, Shakespeare, Keats), maar het idealisme van die romans wordt ontkracht als een illusie (puur vorm) door de kritische metatekst. Het boek is uiteindelijk geen satire geworden in de stijl van de *campusnovel*, maar een middeleeuwse of vroegmoderne roman als parodie op het poststructuralisme.

Om al deze artikelen een gemeenschappelijk kader te geven, gaat de Inleiding (no. 1) in op de theorieën die ten grondslag liggen aan mijn benadering van de vormgeving van idealismes in middeleeuwse romans. De benadering is ‘mediëvalistisch’, in Derrida’s betekenis van de term, te weten: de toepassing van moderne literair-kritische theorieën op middeleeuwse teksten, teneinde hun “subtekstuele premissen” en hun “onuitgesproken politieke interesses” te analyseren. Mijn gekozen methodologieën zijn symbolisme, narratologie en structuralisme, en post-structuralisme waar dat nuttig is. Dit proefschrift biedt een analyse van de “dynamiek van culturele expressie” die volgens Stephen Nichols de kern van de poststructuralistische benadering is. De

artikelen zijn, in die optiek, preliminaire analyses die aan interpretatie vooraf dienen te gaan. In de artikelen over ‘middeleeuwse Revival’-teksten heb ik hun omgang met het middeleeuwse erfgoed benaderd als ofwel navertelling van middeleeuwse teksten (Tennyson, Morris) of als de doorwerking van het genre van de romans in de moderne tijd (Tolkien, C.S. Lewis, David Lodge). Over de jaren waarin deze artikelen zijn verschenen, ben ik van een aanvankelijke toepassing van Freuds en Jungs modellen van droomduiding geleidelijk opgeschoven naar het formalisme van Bakhtin en de daaruit voortvloeiende benaderingen van symbolisme, narratologie en (post-)structuralisme.

Onder het hoofdje ‘Idealisme’ wordt aan de orde gesteld dat idealistische teksten gekarakteriseerd worden door een intrige gemotiveerd door een idee of ideaal, waarbij de personages slechts als ‘actanten’ optreden en de setting in essentie symbolisch is. Als complicatie wordt genoemd dat de auteurs zelden zelf tot de aristocratie behoren, waardoor de idealen van hoofsheid en hoffelijkheid vervormd kunnen zijn door gebrek aan kennis uit de eerste hand, of door een eigen ‘agenda’ van de auteurs. In de romans, gezien als ‘dialogische teksten’ (Bakhtins onderscheiding), merken we niet alleen de stemmen op van de hoofse idealen, maar ook die van de auteur, de lagere adel, het volk en de tegenstanders, ieder met hun eigen opvattingen en idealen over persoonlijke en maatschappelijke deugden. J.B. Malina herinnert ons eraan dat het idee van ‘eer’ zowel persoonlijke aanspraken op deugd omvat als de maatschappelijke aanvaarding daarvan. Die aanspraken op deugd zijn terug te vinden in de hegemonie-cultuur van de ‘courtoisie’ die door de romans wordt onderschreven, ook als de maatschappij zich daarover kritisch betoont. Een andere complicatie is dat de romans meestal niet een tegenstelling tussen Goed en Kwaad hanteren in de morele zin. In Foucaults termen gaan ze over Ons tegenover De Ander. Omdat de romans een afspiegeling zijn van een groepsideaal, worden de antagonisten niet als moreel slecht neergezet, maar als lieden die een andere ethiek aanhangen dan die van de hegemonische cultuur. Die andere ethiek kan dan als gewenst of ongewenst worden neergezet. Hieruit volgt omgekeerd dat, om de ware aard van het hegemonische ideaal in een tekst te ontdekken die gedragen wordt door de protagonist, men alle antagonisten dient te analyseren om uit hun anders zijn te concluderen wat het ideaal in die tekst in detail inhoudt. Over de ‘hoofse liefde’ wordt nog opgemerkt, in navolging van Huizinga en Auerbach, dat die een narratief substituut is voor andere nobele motieven.

Onder het hoofdje ‘Symbolisme’ wordt gesteld dat in de middeleeuwen allegorie en symboliek significant verschillend van elkaar zijn, een standpunt dat wordt ondersteund aan de hand van St. Augustinus, Brewer en Boitani. Allegorie personifieert abstracta teneinde een doctrine ten tonele te voeren, terwijl symbolische verhalen klasse-specifieke collectieve types opvoeren als actanten. De kern van het verschil tussen allegorie en symboliek is volgens David Lodge gelegen in de

onderscheidbaarheid tussen metafoor en metonymie. Middeleeuwse romans zijn typisch metonymisch; hun symboliek is gebaseerd, niet op het principe van substitutie, maar op dat van associatie van ideeën die als aangrenzend of samenhangend worden gezien. De symboliek van de romans is ‘parabolisch’, zowel in de zin van ‘gelijk een parabel’ als in de zin van een parabool die de lineaire as van het verhaal snijdt en er zo een derde dimensie aan toevoegt. Die derde dimensie is de ‘werkelijke ruimte’ van het idealistische narratief. De cyclische structuren van veel middeleeuwse romans zijn daar een uitdrukking van.

Onder het hoofdje ‘Structuur’ wordt, aan de hand van Barthes, Levi-Strauss en Panofsky, gesteld dat de structuur van een narratief de basis vormt voor de betekenisgeving. De verhaallijn vertelt het verhaal, maar de structuur bepaalt de significantie, ofwel de verantwoorde interpretatie. In de romans worden de idealen niet eenvoudigweg belichaamd door de personages, zoals in allegorie, maar zij worden in actie getoond. De protagonist wordt pas ten volle gedefinieerd door de aard en het patroon van zijn daden aan de ene kant en de parallellen en contrasten met de ‘andere’ personages aan de andere kant. In navolging van Lacan wordt geconcludeerd dat de ‘anderen’ in specifieke romans alleen kunnen worden geanalyseerd in hun relatie tot de protagonist, en niet als personages op zich of in relatie tot elkaar. Hun enige functie is die van parallel of contrast t.o.v. de protagonist, die de gepaste drager is van het hegemone ideaal dat de betreffende tekst in actie toont. Deze analytische beperking maakt het noodzakelijk dat de tekst in de preliminaire structuur-analyse als autonoom gezien wordt. En aangezien de ‘actanten’ alleen functies hebben en geen eigen persoonlijkheid, blijken de schemata van Freuds en Jungs droomduiding of Propps lijst van narratieve functies beter bruikbaar voor de middeleeuwse romans dan intertekstuele karakter-analyses van personages.

De structuralistische of narratologische benadering vereist ook analyse van het patroon van de verhaallijn. Een lineaire structuur in romans toont de ontwikkeling van trots en arrogantie naar maatschappelijke aanvaardbaarheid of naar nederigheid. ‘Episodische’ romans vertonen vaak een cyclische structuur van vertrek naar terugkeer naar de *status quo*. Zo’n cirkelstructuur drukt vaak hoop uit, hetzij voor de protagonist of voor de gemeenschap, feitelijk de zelf-regenererende kracht van het ideaal, de mogelijkheid van een nieuwe start op een hoger niveau. Een structuur van concentrische cirkels vertoont een patroon waarbij een aanvankelijk falen in het handelen naar het ideaal later wordt rechtgezet na een cruciale ervaring in het midden. Dit benadrukt de invloed van het onderliggende ideaal zelf op de protagonist sterker dan hoe dat ideaal door de protagonist in actie wordt getoond.

Onder het hoofdje ‘Translatio’ wordt gesteld dat, in het geval van navertelling van middeleeuwse romans, door wijsheid achteraf nieuwe perspectieven op de bronteksten kunnen ontstaan die soms onze kijk verhelderen op kwesties die in de middeleeuwse teksten ongespecificeerd bleven. Maar evengoed kan gezien worden hoe

de oude verhalen worden gemanipuleerd om die van toepassing te maken op de nieuwe culturele context. Vervolgens komt *fantasy*-literatuur aan de orde, die niet is gebaseerd op specifieke middeleeuwse teksten, maar wel de ontwikkeling laat zien van het genre van de roman in de moderne tijd. *Fantasy* heeft het gebruik van fantasiewerelden gemeen met de middeleeuwse romans, plus het feit dat de helden vertrekken uit hun sociale achtergrond met hun idealen reeds intact, klaar om uitgedaagd te worden in 'andere' werelden waar andere waarden en driften aan de orde zijn. Verder heeft ook de eeuwenoude traditie van reisliteratuur natuurlijk invloed gehad op de *fantasy*-literatuur. Als laatste punt wordt genoemd dat in de idealismes van de 'Revival'-literatuur, sterker nog dan in de middeleeuwse, drie paradigmata te onderscheiden zijn, namelijk een van sacramenteel ontzag, een van het feestelijk vieren van het ideaal en tenslotte een van nostalgische bewondering.